

УДК 343.948

Н.А. ПАНЬКО, Донецький національний університет

ВИСНОВОК ЕКСПЕРТА ТА ЙОГО ОЦІНКА

Ключові слова: висновок експерта, оцінка висновку експерта, проведення дослідження, допустимість, достовірність та повнота висновку експерта

Експертиза займає важливе місце в кримінальному судочинстві. Її функція, як правильно зазначає А.Р. Белкін, полягає у вирішенні на підставі спеціальних пізнань і навичок питань, що виникають під час розслідування та судового розгляду кримінальних справ. Об'єктами експертного дослідження можуть бути люди, трупи, речі, документи, транспортні засоби, явища і процеси [1, с.207–208]. У результаті проведення експертизи складається документ – висновок експерта, який є одним із передбачених КПК України джерел доказів. Безумовно, що, як і будь-яке джерело доказів, висновок експерта підлягає оцінці особою, яка проводить дізнання, слідчим, прокурором та судом. Але те, що висновки експертизи ґрунтуються на спеціальних, наукових знаннях експерта, привело до появи в науці кримінального процесу різних точок зору щодо змісту оцінки висновку експерта.

Так, у XIX сторіччі була поширеною точка зору, що відомості, викладені у висновку експерта, повинні визнаватися за встановлений факт і не потребують оцінки органами правосуддя. Л.Є. Владимиров з цього приводу писав, що експерти, які обґрунтовують свої висновки на підставі якої-небудь науки, є науковими судьями, вирок яких є вирішенням спеціального питання у справі. Цей вирок приймається за доказ. Але він є доказом не тому, що судді і присяжні дійсно переконалися в науковій правильності висновку експерта, а й тому, що він виходить від спеціалістів, які мають усі дані для ґрунтового вирішення питання. Судді і присяжні не можуть досягнути тайни науки протягом одного судового за-

сідання; вони не можуть критично ставитися до експертизи, для розуміння підстав якої необхідні роки наукових занять. Їм залишається тільки прийняти авторитетну вказівку експерта. Суд самостійний у виборі експертів. Але коли останні обрані, суддя іде за ними, як сліпий за своїм проводирем [2, с.236].

Звідси, мета статті полягає в уточненні процедури оцінки цього процесуального документу слідчим (судом, прокурором, органом дізнання) на основі аналізу структури висновку експерта, а також вимог до його допустимості та наукової обґрунтованості.

Місце та значення висновку експерта, як кінцевого продукту проведеної під час розслідування злочинів судової експертизи вивчали такі провідні вчені-криміналісти, як Н.І. Клименко, В.Г. Гончаренко, М.Я. Сегай, М.В. Салтевський, Р.С. Белкін, О.М. Моїсєєв, Н.О. Комісарова, О.О. Садченко та ін.

Висновок судової експертизи оцінюється у двох напрямках: наукової достовірності висновку і доказового значення висновків експерта. Таким чином, пропонують проводити оцінку доказів у багатьох працях вчених-криміналістів (Л.Е. Ароцкер, А.І. Вінберг, Р.С. Белкін, В.Г. Гончаренко, В.Я. Колдін, М.М. Михієнко, В.Т. Нор, О.О. Ейсман, О.Р. Шляхов, Н.І. Клименко, В.П. Колмаков, В.К. Лисиченко, М.В. Салтевський, М.Я. Сегай, В.П. Шибіко та ін.).

Радянська кримінально-процесуальна наука повністю відкинула зазначений підхід як такий, що не має наукового обґрунтування, і встала на протилежну позицію. Як писав М.С. Строгович, якщо б висновок експерта являв собою кінцеве вирішення експертом певних питань справи і не підлягав перевірці й оцінці судом, експерт був би над судом, і його висновок був би формальним доказом, який зв'язує внутрішнє переконання судді, а це не припускається кримінально-процесуальним законом [3, с.434].

Суд, прокурор, особа, яка проводить дізнання, писали Р.С. Белкін, А.І. Вінберг та І.Л. Петрухін, можуть і повинні перевірити не тільки логіку експертного доказування, але й

розібратися у висунутих експертом наукових положеннях, щоб переконатися в достовірності і повноті висновків експерта. Будь-яке судження експерта повинно пройти крізь призму внутрішнього переконання суду або слідчого до того, як стати підставою висновків у справі [4, с.226]. Повністю погоджуючись з можливістю і необхідністю оцінки висновків експерта, ми одночасно підтримуємо тих учених, які вказують на труднощі, що виникають під час оцінки висновків експерта.

А.Р. Белкін не погоджується з тим, що слідчий, прокурор, суд можуть повно і всебічно оцінити висновки експерта. Як пише з цього приводу вчений, у підручниках з кримінального процесу, в методичних посібниках слідчим та суддям рекомендується під час оцінки висновку експерта як джерела доказів виходити з оцінки компетенції експерта, який проводив експертне дослідження, сучасного рівня застосованих методів розслідування, повноти, логічної та наукової обґрунтованості висновків експерта тощо [1, с.320–224]. Практика ж переконливо свідчить, а анкетування працівників слідства та суду підтверджує, що в більшості випадків з усього висновку експерта слідчого та суд цікавлять лише підсумки. Оцінка суб'єктами доказування висновку експерта звичайно зводиться лише до перевірки повноти цих висновків, їх форми та відповідності іншим доказам у справі. Слідчий і суд, як правило, можуть оцінити лише повноту висновку експерта, перевіривши, чи на всі поставлені питання дано відповідь, і усвідомивши характер цих відповідей. Можуть вони оцінити і дотримання експертом необхідних процесуальних вимог, і наявність у висновку всіх необхідних реквізитів. Орган, який призначив експертизу, продовжує А.Р. Белкін, не в змозі оцінити ані наукову обґрунтованість висновків експерта, ані правильність вибору і застосування ним методів дослідження, ані відповідність цих методів сучасним досягненням відповідної галузі знань, оскільки для такої оцінки цей орган повинен мати ті ж самі пізнання, що й експерт [1, с.419–421]. Більше того, існуюча форма висновку експерта не

дозволяє оцінити навіть компетенцію експерта, який проводить дослідження, оскільки містить вказівки лише на характер освіти і стаж роботи експерта. Проте ані перше, ані друге ще не свідчить про те, що він достатньо професійно вирішив саме це експертне завдання: про компетентність експерта в питаннях конкретного експертного завдання неможливо обґрунтовано міркувати на підставі цих даних. Отже, підводить підсумок А.Р. Белкін, аргументи на користь можливості повноцінної оцінки слідчим і судом висновку експерта дуже далекі від життя, від реальної слідчої і судової практики [1, с.112–114]. На думку вченого, в законі, уникаючи лицемірних формулювань, слід чітко визначити ті критерії, якими слідчий і суд повинні керуватися під час оцінки висновків експерта, причому критерії реальні і загальнодоступні. Слід також визначити порядок використання з цією метою допомоги (консультацій) незалежних спеціалістів, які залучаються саме для оцінки висновків [1, с.233–236].

На неприпустимість розглядати висновки експертів як джерела доказів, що мають перевагу над іншими доказами, без належної їх перевірки й оцінки або переоцінювати доказове значення ймовірних висновків вказує, зокрема, пленум Верховного Суду України в постанові № 8 від 30.05.1997 р. Як слушно з цього приводу відмічає Ю.К. Орлов, висновок експерта, як і будь-який інший доказ, може виявитися сумнівним або навіть неправильним з різних причин. Експерту можуть бути надані неправильні вихідні дані або несправжні об'єкти. Може виявитися недостатньо надійною методика, що була ним застосована, і на решті, експерт, як і всі люди, не застрахований від помилок, які, хоча і рідко, але зустрічаються в експертній практиці. Тому висновок експерта, як і будь-який інший доказ, повинен піддаватися ретельній, всебічній і критичній оцінці [5, с.40].

Отже, висновки експерта підлягають оцінці особою, яка проводить дізнання, слідчим, прокурором, судом на загальних підставах. Змістом оцінки висновків експерта, як і інших

джерел доказів, є допустимість, автентичність та повнота.

Оцінка допустимості висновку експерта передбачає, по-перше, встановлення факту дотримання вимог Конституції і кримінально-процесуального закону під час призначення та проведення експертизи. Так, згідно зі статтею 196 КПК України, за необхідності проведення експертизи слідчий складає мотивовану постанову, в якій, крім даних, обов'язкових для будь-якої постанови, вказує підстави для проведення експертизи, прізвище експерта або назву установи, експертам якої доручається провести експертизу, питання, з яких експерт повинен дати висновок, об'єкти, які мають бути досліджені, а також перелічує матеріали, що пред'являються експертові для ознайомлення. Якщо експертиза проводиться в експертній установі, слідчий, упевнившись в особі експерта, вручає йому копію постанови про призначення експертизи, роз'яснює обов'язки і права, і попереджає про кримінальну відповідальність за відмову від виконання покладених на нього обов'язків, а також за дачу завідомо неправдивого висновку. Про виконання цих дій слідчий складає протокол, в якому зазначає відомості про особу експерта, його компетентність у певній галузі знань і зроблені ним заяви.

Під час оцінки висновків експерта важливим є також встановлення правильності його оформлення, наявність усіх передбачених законом реквізитів. Як зазначає з цього приводу Ю.К. Орлов, бувають випадки, коли відсутня вступна або дослідна частина, немає підпису експерта або висновок підписано не тією особою, яка вказана у вступній частині. Якщо експертиза була комплексною, то у висновку повинно бути серед іншого вказано, який експерт які дослідження проводив, і кожна частина дослідження підписується лише тими експертами, які її здійснювали [5, с.43].

Оцінюючи висновки експерта, необхідно також встановлювати, чи були дотримані права обвинуваченого (підозрюваного) під час призначення та проведення експертизи. Забезпечення обвинуваченому можливості

реально реалізувати свої права під час проведення експертизи, справедливо зазначає М.С. Строгович, – гарантія не тільки забезпечення інтересів самого обвинуваченого, але й успішності і доброякісності проведеної у справі експертизи, достовірності її висновків [6, с.133]. Зокрема, кримінально-процесуальне законодавство України передбачає ознайомлення обвинуваченого з постановою про призначення експертизи (ч.2 ст.197 КПК), а після її проведення – з матеріалами експертизи (ст.202 КПК). Під час ознайомлення з постановою про призначення експертизи чи з її матеріалами обвинувачений має низку прав (ч.1 ст.197 КПК).

На нашу думку, якщо постанова про призначення експертизи, а також висновки експертизи були пред'явлені обвинуваченому не своєчасно, то вирішення питання щодо допустимості такого висновку необхідно вирішувати, виходячи із наявності реальних порушень прав обвинуваченого та можливості їх усунення. Такої ж точки зору дотримується і судова практика. Зокрема, в постанові пленуму Верховного Суду України № 8 від 30.05.1997 р. «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах вказується: «Судам слід мати на увазі, що порушення передбачених ст.197 КПК прав обвинуваченого при призначенні і проведенні експертизи під час дізнання чи попереднього слідства може бути підставою для направлення справи на додаткове розслідування лише тоді, коли поновити ці права в судовому засіданні неможливо».

Оцінка допустимості висновку експерта неможлива без встановлення компетентності експерта. Здійснюючи оцінку відповідності кваліфікації експерта предмету експертизи, зазначається в літературі, орган розслідування і суд перш за все повинні враховувати відомості про освіту, практичний досвід, стаж роботи за фахом, вузької спеціалізації в межах професії експерта. Висновок експерта визнається таким, що не відповідає вимогам закону, тоді, коли з нього не може бути встановлено, чи має експерт достатні пізнання,

необхідні для проведення дослідження. Оцінка висновку експерта з точки зору компетентності останнього полягає у: а) вивченні питань, поставлених перед експертом, і їх віднесенні до тієї чи іншої галузі знань; б) вивченні фактичних даних, встановлених експертом, і вирішенні питання про те, які саме спеціальні знання були необхідні для їх встановлення; в) в ознайомленні з даними, що характеризують експерта як спеціаліста в певній галузі знань; г) встановленні того, чи відносяться до компетенції експерта наукові положення і методи дослідження, які були використані під час проведення експертизи [4, с.229–230].

Оцінюючи висновки експерта, необхідно враховувати, що на їх допустимість впливає допустимість об'єктів, які досліджував експерт. Якщо такі об'єкти, зазначає Ю.К. Орлов, будуть визнані недопустимими, то автоматично втрачає цю властивість і сам висновок. Тому завжди повинна бути перевірена процесуальна доброякісність об'єктів експертного дослідження. Для цього потрібно насамперед установити, чи був законним спосіб їхнього одержання. Так, речовинні докази можуть бути вилучені в ході якоїсь слідчої дії (огляду, обшуку, виїмки, огляду) або представлені ким-небудь з учасників процесу чи сторонніми особами [5, с.43].

Розглядаючи питання оцінки допустимості висновків експерта, слід окремо зупинитися на найбільш актуальних, з нашої точки зору, проблемах, які виникають під час встановлення дотримання конституційних прав людини в ході призначення і проведення експертизи.

Так, стаття 3 Конституції України вказує, що людина, її життя, здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [7].

Стаття 1 Закону України «Про судову експертизу» дає визначення, що судова експертиза – це дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів,

явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи. Отже, логічно зробити висновок, що судова експертиза також є дослідом, який наша держава, прийнявши Конституцію, зобов'язана проводити тільки за наявності вільної згоди людини, при чому ніяких винятків з цього правила Конституція не допускає. Більше того, ст.64 Конституції вказує, що право людини на повагу до її гідності не може бути обмежене [8].

У зв'язку з цим виникає питання щодо невідповідності Конституції положень чинного кримінально-процесуального законодавства України, яке дозволяє проведення експертизи без згоди людини (зокрема, ст.205 КПК України надає право суду за поданням слідчого, погодженим з прокурором, поміщати обвинуваченого у відповідний медичний заклад для проведення судово-медичної чи судово-психіатричної експертизи). З цього приводу, у свою чергу виникає питання про недопустимість висновку експерта, одержаного за результатами проведення експертизи без згоди обвинуваченого (у випадках, коли він є об'єктом дослідження) [7].

Проаналізувавши найбільш важливі, з нашою точки зору, аспекти оцінки допустимості висновків експерта, перейдемо до питань, пов'язаних з оцінкою їх автентичності. Зокрема, під час оцінки висновків експерта необхідно враховувати ряд положень.

По-перше, висновок експерта ґрунтується на наукових знаннях, які має експерт. Отже, автентичність висновку експерта значною мірою залежить від достовірності цих знань, обґрунтованості застосованої під час експертизи методики. Як правило, зазначається в літературі, експерти проводять дослідження за методиками, розробленими заздалегідь, офіційно апробованими і затвердженими. Їх надійність, звичайно, досить висока. Тим не менше, в судовій практиці бувають випадки, коли наукова обґрунтованість експертної методики ставить під сумнів ким-небудь з учасників процесу і стає предметом активного обговорення в судовому засіданні. Найчастіше це робиться у відношенні нетрадиційних, недавно розроблених

методик, які ще не зазнали загального визнання. Але поки що на практиці найчастіше ставиться під сумнів не наукова обґрунтованість експертної методики, а правомірність її застосування в певному конкретному випадку. У практиці зустрічаються також випадки використання експертами (особливо приватними) застарілих або таких, які не рекомендовані, методів, неправильного вибору коефіцієнтів або інших табличних даних, що необхідно враховувати під час оцінки достовірності висновку експерта [4, с.46–47].

Під час оцінки обґрунтованості висновку експерта необхідно перевірити, наскільки висновок експерта підтверджується проведеннями ним дослідженнями. Це, зазначає М.К. Орлов, – майже найскладніший момент оцінки, оскільки особам, які не мають спеціальних знань, дуже важко оцінити ті дані, якими оперував експерт (наприклад, чи є достатньою виявлена експертом сукупність ідентифікаційних ознак почерку [5, с.400–402]). Тим не менше, якісь можливості для такої оцінки є. У справі про вбивство Р. на місці події була виявлена стежка слідів гумових чобіт з малюнком підошви типу «ялинка». Вилучені у підозрюваного А. чоботи були направлені на експертизу, яка дала категоричний висновок про те, що слід залишений не цими чоботами. Свій висновок експерт обґрунтував, зокрема, тим що на чоботах та на зліпку виявлено різну кількість виступів та поглиблень. Слідчий піддав цей висновок сумніву і призначив повторну експертизу. В постанові про її призначення вказувалося, що встановлені експертом ознаки не відповідають дійсності: фактично, на лівому чоботі є 16 поглиблень, відповідно на зліпку – 16 виступів. Повторна експертиза не підтвердила висновку первинної.

Важливе значення під час оцінки висновку експерта є встановлення його повноти. Аналізуючи повноту висновку експерта, зазначають Р.С. Белкін, А.І. Вінберг та І.Л. Петрухін, необхідно звертати увагу на: а) повноту використання матеріалів, наданих експерту; б) застосування різноманітних методів досліджен-

ня, що доповнюють один одного, які необхідні для достовірної відповіді на поставлені запитання; г) повноту опису у висновках ходу виконаної експертом роботи. Експерт повинен використати всі матеріали, необхідні для того, щоб дати правильний висновок. Ці матеріали могли бути представлені йому під час призначення експертизи або додатково під час дослідження. Безпідставна відмова від їх використання або умовчання у висновках про використання яких-небудь матеріалів, наданих йому, свідчить про неповноту висновку. У висновку експерта повинні міститися відповіді на всі поставлені запитання або мотивована відмова від відповіді на запитання. Така відмова може бути обумовлена недостатністю матеріалів, представлених на дослідження, некомпетентністю експерта і, нарешті, відсутністю належних наукових підстав для вирішення цього питання. Якщо за відсутності однієї з цих обставин експерт не відповів на всі поставлені питання, його висновок не можна вважати повним. Врешті, повнота висновку експерта визначається тим, наскільки докладно описана у висновках проведена експертом робота [4, с.231].

Підсумовуючи, можна зазначити, що висновки експерта підлягають оцінці особою, яка проводить дізнання, слідчим, прокурором, судом на загальних підставах. Критерієм оцінки висновків експерта, як і інших джерел доказів, є допустимість, достовірність та повнота.

Допустимість висновку експерта передбачає дотримання вимог Конституції і кримінально-процесуального закону під час призначення та проведення експертизи.

Оцінюючи допустимість висновків експерта, необхідно також встановлювати, чи були дотримані права обвинуваченого (підозрюваного) під час призначення та проведення експертизи. Якщо постанова про призначення експертизи, а також висновки експертизи були пред'явлені обвинуваченому несвоєчасно, то питання щодо допустимості такого висновку необхідно вирішувати на підставі із наявності реальних порушень прав обвинуваченого та можливості їх усунення.

Оцінка допустимості висновку експерта неможлива без оцінки компетентності експерта, що передбачає встановлення освіти, практичного досвіду, стажу роботи за фахом, вузької спеціалізації в межах цієї професії експерта. Крім того, недопустимим є висновок експерта, якщо експертиза була проведена особою, що підлягає відводу на підставах, передбачених статтями 54, 62 КПК України [9].

Допустимість висновків експерта залежить від допустимості об'єктів, які досліджував експерт. Недопустимість таких об'єктів веде до визнання недопустимим висновку експерта.

Повнота висновку експерта передбачає повноту використання матеріалів, наданих експерту; застосування різноманітних методів дослідження, що доповнюють один одного.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белкин А. Р. Теория доказывания : науч.-метод. пособие / Белкин А. Р. – М. : Норма, 1999. – 418 с.
2. Владимиров Л. Е. Учение об уголовных доказательствах / Владимиров Л. Е. – Тула, 2000. – 463 с.
3. Строгович М. С. Курс уголовного процесса: Основные положения науки советского

уголовного процесса / Строгович М. С. – М. : Наука, 1968. – Т. 1. – 470 с.

4. Теория доказательств в советском уголовном процессе: Часть Особенная / [Белкин Р. С., Винберг А. И., Гродзинский М. М., Зивс С. Л. и др.]. – М. : Юридическая литература, 1967. – 415 с.

5. Орлов Ю. К. Заключение эксперта как источник выводного знания в судебном доказывании (уголовно-процессуальные, криминалистические и логико-гносеологические проблемы) : автореф. дисс. на соискание уч. степени д-ра юрид. наук / Ю. К. Орлов. – М., 1985. – 54 с.

6. Строгович М. С. Курс уголовного процесса: Порядок производства по уголовным делам по советскому уголовно-процессуальному праву / Строгович М. С. – М. : Наука, 1970. – Т. 2. – 516 с.

7. Конституція України : від 28.06.1996 р. // ВВР України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

8. Закон України «Про судову експертизу» : від 25.02.1994 р. // ВВР України. – 1994. – № 28. – Ст. 232.

9. Кримінально-процесуальний кодекс України : від 28.12.1960 р. // Голос України. – 19.04.2002. – № 74.

Панько Н. А. Висновок експерта та його оцінка / Н. А. Панько // Форум права. – 2012. – № 1. – С. 728–733 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-1/12pnatio.pdf>

Показана потреба під час оцінки обґрунтованості висновку експерта перевірити, наскільки висновок експерта підтверджується проведеними ним дослідженнями. Розглянуто і проаналізовано критерії змісту оцінки висновків експерта (допустимості, достовірності та повноти).

***

Панько Н.А. Заключение эксперта и его оценка

Показана потребность во время оценки обоснованности вывода эксперта проверить, насколько вывод эксперта подтверждается проведенными им исследованиями. Рассмотрены и проанализированы критерии содержания оценки выводов эксперта (допустимости, достоверности и полноты).

***

Panko N.A. The Expert's Conclusion and Its Evaluation

The need is demonstrated during an estimate of justification of an output of the expert to validate, how much the output of the expert is affirmed by the probes led by it. Assessment criteria for the content of expert conclusions (the admissibility, reliability and completeness) are considered and analyzed.